

Baasidelepingu eelmäng

Heino Arumäe

(algus Tuna 4/2001)

Moskva uus aktsioon

Soome saadik Tallinnas Paavo Hynninen meenutas 1939. aasta suvel ühes ettekandes Soome Välisministeeriumile Soome Moskva saadiku A.S. Yrjö-Koskineni teadet: “Ühes käesoleva aasta alguses saadetud ettekandes leidis vabahärra Yrjö-Koskinen – mõned märgid viitavat sellele, et Nõukogude Liidul on midagi meeles Balti riikide suhtes – nagu see kõige järgi otsustades on olnudki.”²⁵

Tegelikult puudutasid Kremlis võimumeeste kavatsused esialgu rohkem Soomet kui Balti riike.

1939. aasta märtsi algul astus B. Jartsev-Rõbkin taas kontakti E. Erkkoga ja soovis vastust järgnevatele küsimustele: kas Soome annab garantii, et ta kaitseb end kallalitungi korral ja astub agressorile relvajõul vastu; kas Ahvenamaad kindlustatakse vaid selleks, et takistada Saksamaa pääsu saartele; kas Soome on nõus ostma sõjalist varustust Nõukogude Liidust; kas Soome nõustub Suursaare kindlustamisega, et sulgeda Soome lahe suu.

E. Erkko vastas esimesele ja teisele küsimusele, et Soome püsib erapooletuna ja kaitseb end agressiooni vastu. Sõjavarustust, nagu muidki kaupu, ollakse valmis Nõukogude Liidust ostma. Suursaar on Tartu rahulepingu kohaselt neutraliseeritud ja selle kindlustamine on võimalik üksnes Soome vahenditega ja enda kavade kohaselt.²⁶

5. märtsil 1939 tegi NSV Liidu välisasjade rahvakomissar M. Litvinov Soome saadikule A.S. Yrjö-Koskinenile järgneva avalduse: “Meie suhetes Soomega seisab päevakorras kaks tähtsat küsimust, mis nõuavad lahendamist: majandussuhted ja Ahvenamaa saared. Nende küsimuste rahuldavaks lahendamiseks on vaja luua vajalik usalduslik ja sõbralik atmosfäär. Meie arvates võiks seda saavutada, kui Soome valitsus võtab vastu meie järgnevad ettepanekud. Soome lahes on mõned saared, mis Soome valitsusele ei ole suurema väärtusega ja mida ta ei kasuta, nimelt: Kõrgessaar, Lavansaari, Seiskari ja Tütarsaared. Me sooviksime saada need saared rendile kolmekümneks aastaks. Meil ei ole kavatsust neid saari kindlustada, vaid kasutada neid meile tähtsate Leningradi viivate mereteede kontrollimiseks. Soome valitsuse nõusolek avaldab kahtlemata positiivset mõju eile alanud majanduslähirääkimistele. Selleks, et siin Soome majandusdelegatsiooni mitte kinni pidada, on soovitatav saada Soome valitsuse vastus võimalikult ruttu.”²⁷

²⁵ Ulkoasiainministeriön arkisto, 5C 12. 1939.

²⁶ Valtioneuvoston historia, I, lk. 585.

²⁷ God krizisa, I, lk. 250.

Samal 5. märtsil informeeris M. Litvinov ettepanekust ka Nõukogude Helsingi saadikut V. Derevjanskit.

Nagu 1938. aasta märtsis alanud aktsiooni puhul, torkab ka seekord silma ettepaneku esitamise kuupäev – kümme päeva enne Saksa agressiooni Tšehhoslovakkia vastu.

Litvinovi ettepanekus äratav tähelepanu väide, et Nõukogude Liit ei kavatsenud saari kindlustada, kuid järgnenud läbirääkimiste käigus ilmnis selgesti Moskva soov rajada saartel sõjalisi baase.

Soome valitsuse seisukoht selgus tõepoolest ruttu. 8. märtsil fikseeris Litvinov Yrjö-Koskineni vastuse järgnevalt: “Soome valitsus ei pea võimalikuks võtta arutusele ettepanekut Soome saarte rentimisest, mis moodustavad Soome territooriumi integraalse osa, nagu seda Nõukogude Liit on rahulepingus tunnustanud. NSVL nõudel on saared neutraliseeritud ja siiani jäänud igasuguste kaitserajatisteta. Isegi diskussiooni sellel teemal tuleb pidada Soome valitsuse poolt teostatava neutraliteedipoliitika seisukohalt sobimatuks.”²⁸

Vastuseks Soome saadiku avaldusele kaitses Litvinov visalt Moskva seisukohti. Ta väitis, et mainitud saared ei pakuvat Soomele erilist huvi, seetõttu võiks tehinguga teatud kompensatsiooni eest nõustuda. Lisaks püüdis Litvinov soomlasi peibutada soodsat kaubanduslepingut lubades. Samas pakkus Litvinov 8. märtsil Yrjö-Koskinenile täiesti ootamatut tehingut: “Mulle isiklikult näib, et läbirääkimised võiks viia isegi territooriumi vahetamise tasandile. Näiteks võiks Soomele pakkuda suuremat huvi meie Karjala piiri äärse territooriumi loovutamine kui viljatud saared. Mets on Soomet alati huvitanud ja seda on Karjalas külluses.”²⁹

Nõukogude valitsust ei heidutanud asjaolu, et Soome valitsuse keelduv seisukoht oli formuleeritud vägagi selgesti. Nagu 1938. aastal, nii ka seekord saadeti Helsingi

gisse läbirääkimisi pidama Kremli spetsiaalne emissar, nimelt Nõukogude saadik Itaalias Boriss Štein. Viimane juhtus olema parajasti Moskvas ja tema lähetamisel arvestati, et aastail 1932–34 oli B. Štein saadikuks Soomes ning tundis sealseid poliitikuid ja riigitegelasi.

B. Štein lülitus läbirääkimistesse 11. märtsil, kui toimus pikem nõupidamine välisminister J.E. Erkkoga. Štein kinnitas, et omal ajal on tal Soomest jäänud head mälestused ning et ta on selle riigi ja Nõukogude–Soome suhete vastu pidevalt huvi tundnud. Alles paar päeva tagasi oli tal olnud võimalik sel teemal vestelda A. Mikojani ja M. Litvinoviga ning saanud neilt informatsiooni nii majandusküsimusi kui ka saarte rentimist puudutavates küsimustes. Järgnevalt esitas B. Štein samasugused taotlused, nagu M. Litvinov oli esitanud A. Yrjö-Koskinenile. Kaks päeva hiljem, 13. märtsil oli tal samasugune jutuajamine rahaminister V. Tanneriga.

Nii Erko kui ka Tanner selgitasid põhjalikult Soome valitsuse seisukohta saarte rentimise küsimuses. Nad rõhutasid, et valitsusel ei ole volitusi esitada Eduskunnale ettepanekut ka kõige väiksema Soome territooriumi osa loovutamisest, sest see oleks vastuolus Soome põhiseadusega, ning seetõttu ei saa selle küsimuse üle isegi diskuteerida.³⁰

B. Šteini selline seisukoht ei rahuldanud. Ta väitis, et põhiseadus ei keela territooriumi vahetamist või selle andmist pikaajalisele rendile.

Mõistagi rõhutas B. Štein järjekindlalt Soome lahes asuvate saarte tähtsust Nõukogude Liidu julgeoleku seisukohalt. See asjaolu oli ka soomlastele täiesti selge. B. Štein edastas Moskvasse V. Tanneri arvamuse: “Mis puudutab sõjaaega, siis me [s.o. Nõukogude Liit – H.A.] nagunii haarames need juba sõja esimesel päeval. Soome valitsus arvestab sellega, ütles Tanner.”³¹

Tähelepanu äratav asjaolu, et kuigi Soome valitsuse esialgne reageering Nõukogude valitsuse ettepanekule oli kategooriliselt eitav, nõustus ta sellel teemal pidama edasi läbirääkimisi.

²⁸ Samas, lk. 252.

²⁹ Samas, lk. 252–253.

³⁰ Samas, lk. 267.

³¹ Samas, lk. 271.

Välisminister E. Erkko avaldas 11. märtsil rahulolu B. Šteini saabumisega Helsingisse, sest see soodustas kõneluste jätkamist. Ta lubas seda küsimust arutada kõrgemate sõjaväelastega ja lisis, et kokkuleppe võimalik saavutamine nõuab palju aega. Küsimus ei sõltu mitte ühest, vaid paljudest isikutest ja isegi põhimõttelise kokkuleppe saavutamise korral tuleb selle heakskiitmiseks ühiskondlikku arvamust ette valmistada. Ettevaatamatu käitumisega oleks aga kogu üritus läbi kukkunud, sest valitsusel olevat palju vaenlasi.

Seega puudutati olulist küsimust, nimelt läbirääkimiste salajast iseloomu. Nagu eespool märgitud, ütles J. Stalin juba 1938. aastal B. Rõbkinile, et tema missioon Helsingis on äärmiselt salajane, ja Kreml püsis edaspidigi samasugusel seisukohal.

Saladuse säilitamist pooldas ka Soome valitsus. 8. märtsil fikseeris M. Litvinov Soome saadiku A. Yrjö-Koskineni avalduse: "Ta palus väga mitte mingil juhul avalikustada meie avaldust, sest selle avaldamine võiks tugevasti erutada Soome avalikku arvamust."³²

11. märtsil kirjutas B. Štein jutuajamisest Soome välisministriga: "Ma juhtisin Erkko tähelepanu vajadusele säilitada kõige rangem konspiratsioon. Ma avaldasin naljatades arvamust, et ma kõnelen välisministri, mitte "Helsingin Sanomate" peatoimetajaga. [Viide asjaolule, et E. Erkko oli varem mainitud lehe peatoimetaja. – H.A.] Meil teavad nendest läbirääkimistest vaid üksikud isikud, kelle diskreetsus on väljaspool igasugust kahtlust. Just seetõttu ma arvestan, et Soome valitsus peab rakendama nende läbirääkimiste avalikustamise vältimiseks spetsiaalseid meetmeid. Erkko nõustus sellega, rõhutades, et läbirääkimiste salajasus vastab mõlemapoolsetele huvidele."³³

Läbirääkimiste algusperioodil hoidsid soomlased kogu selle asja tõepoolest saladuses. Eduskunda ega kogu valitsuse koosseisu ei informeeritud, küsimusega tegeles kitsam valitsuskabineti koosseis, kuhu kuulusid peaminister Aimo Kaarlo Cajander, välisminister Juho Eljas Erkko, rahaminis-

ter Väinö Alfred Tanner, kaitseminister Juho Niukkanen ja haridusminister Uno Hannula. Aegamööda informeeritud isikute ring siiski laienes. Seekord informeeriti ka K.G.E. Mannerheimi ning Rootsi välisministrit R. Sandlerit.

13. märtsil püüdis B. Štein veenda peaminister A.K. Cajanderi Moskva ettepanekuid vastu võtma. Seekord ta rõhutas eriti, et Soome võib kompensatsiooniks saarte eest saada esmaklassilise metsaga kaetud alad Nõukogude Liidu piiri äärselt territooriumilt. Lisaks esitas Moskva emissar juba tuntud väiteid, et kahe riigi suhete paranemine toob Soomele suuri eeliseid eriti majandussuhetes ning võimaldab nihutada paigast Ahvenamaa saarte kindlustamise küsimuse. Lõpuks ei pidanud Štein paljuks esineda isegi varjatud ähvardusega: "Soo[me] val[itsus], võttes vastu otsuse meie ettepaneku suhtes, võtab sellega endale tõsise ajaloalise vastutuse. Kui ta jätab kasutamata temale praegu esitatud võimaluse Nõukogude–Soome suhete tõsiseks parandamiseks, teeb ta kahtlemata suure vea."³⁴

Cajander tähendas, et ta peab kogu selle küsimuse üle veel tõsiselt järele mõtlema, enne kui Soome valitsus langetab lõpliku otsuse.

Moskva nõudluste poolt ja vastu

15. märtsil arutas Soome valitsuskabinet eespoolmainitud viie ministri osalemisel teist korda Moskva taotlusi ja jäi kindlalt esialgsele seisukohale: Moskva ettepanek on täiesti vastuvõetamatu.

Seejärel informeeris välisminister E. Erkko kabineti otsusest ka B. Šteini. Erkko tähendas, et ettepaneku vastuvõtmise korral kukutaksid parempoolsed jõud kohe valitsuse. Štein fikseeris jutuajamise üleskirjutuses oma vastuse järgnevalt: "Ma olen sellest Soo[me] val[itsuse] teistkordsest otsusest väga pettunud, kuid ma loodan siiski, et see ei ole tema viimane sõna. Ma

³² Samas, lk. 252.

³³ Samas, lk. 269.

³⁴ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 180.

püüan kõigi minu kasutuses olevate vahenditega saavutada, et Soo[me] val[itsus] muudaks oma seisukoha. E[rkko] peab mõistma, et meie ettepanek ei ole juhuslik samm. See on tingitud meie julgeolekust tulenevatest liiga tõsistest kaalutlustest, et me võiksime sellest loobuda.” Štein rõhutas veel kord, et Soome valitsus võtab Nõukogude ettepaneku tagasilükkamisega endale väga suure vastutuse.³⁵

Järgnevalt vaidlesid Erkko ja Štein veel hulk aega ja kumbki pool jäi oma seisukoha juurde. Tõsi küll, Soome välisminister viitas võimalikule Soome garantiile selle kohta, et Soome poolt pole Nõukogude Liidul ohtu karta. Lõpuks lubas Erkko peagi Šteiniga taas kohtuda ja esitada Soome valitsuse seisukoht kirjalikul kujul.

Niisiis ei teinud Soome valitsus läbirääkimistele lühikest lõppu, vaid nõustus Kremlis ettepanekuid edasi arutama. Mainitud konsultatsioonide käigus kõlas Soome juhtkonda kuuluvate isikute seast häält, et ettepanekud tuleks vastu võtta.

Sellise meelemuutuse üks põhjuseid oli asjaolu, et just kõnesolevate läbirääkimiste ajal asus Hitler otsustavalt agressiivse välispoliitika teele. Kõigepealt suutis Berliin destabiliseerida Tšehhoslovakkia sisepoliitilist olukorda, õhutada slovakkide separatismi ning 14. märtsil kuulutati Bratislavas välja Slovakkia iseseisvus.

15. märtsil oli Tšehhoslovakkia president Emil Hacha Hitleri ähvarduste mõjul – Praha maatasa pommitada – sunnitud alla kirjutama Saksa–Tšehhoslovakkia deklaratsioonile, mille kohaselt Tšehhi alad läksid Saksa vägede kätte ja Slovakkiaast moodustati võimsast naabrist sõltuv riik.

Mõistagi teravdas Saksamaa agressioon Tšehhoslovakkia vastu ja sellele peagi järgnenud Klaipeda (Memeli) haaramine Leedult rahvusvahelist olukorda. Mitte üksnes suur-, vaid ka väikeriikidel tuli arvestada uue poliitilise reaalsusega.

Soome välisminister E. Erkko pidas 15. märtsil parajasti oma kabinetis läbirääkimisi B. Šteiniga, kui talle telefoni teel teatati Praha okupeerimisest Saksa vägede poolt. Mõistagi tundsid Soome juhtpoliitikud muret sündmuste edasise arengu pärast ning Nõukogude valitsuse esindajad said oma väidete põhjendamiseks ühe argumendi juurde.

17. märtsil kutsus B. Štein V. Tanneri õhtusöögile. Viimane kinnitas, nagu varem Erkkogi, et Tšehhoslovakkia haaramine avaldas Soome avalikkusele suurt mõju.

Vestluse käigus tähendas Tanner, et kõnealuste saarte kasutamisest vaatluspunktidena on vähe kasu, teine asi oleks saarte kindlustamine. Ta viitas asjaolule, et kuigi Soome–Nõukogude rahulepingu kohaselt olid saared neutraliseeritud, on see, erinevalt Ahvenamaast, siiski vaid Soome ja Nõukogude Liidu omavaheline küsimus. Edasi tähendas Tanner, et kuigi Moskva taotleb nelja saart, oleksid Nõukogude Liidu julgeoleku seisukohalt kõige olulisemad just Lavansaari ja Seiskari.³⁶

V. Tanneri avaldusest selgub, et ta isiklikult näis kaaluvat Moskva taotluste vastu võtmise võimalust mainitud kahe saare osas. See aga Moskvat ei rahuldanud. 18. märtsil telegrafeeris M. Litvinov B. Šteinile: “Meile on hädavajalikud kõik viis saart ja eriti Kõrgessaar.”³⁷ Samas volitas Litvinov Šteini pakkuma saarte eest kompensatsiooniks soomlastele valida ühte kahest metsaga kaetud maa-alast Nõukogude–Soome piiri ääres. Neist ühe suurus oli 79 km² ja seal pidi arvestuste kohaselt kasvama 400 000 tihumeetrit metsa. Teise maatüki suurus oli u. 84 km², kus kasvas u. 750 000 tihumeetrit metsa. Litvinov rõhutas, et nende alade väärtus on saarte väärtusest palju suurem. Lisaks lubas Litvinov pakkuda Soomele kompensatsiooni saareelanike ümberasumiseks Soome.

Niisiis hellitasid B. Štein ja M. Litvinov lootusi, et soomlased nõustuvad Moskva ettepanekuga, kuid 20. märtsil 1939 esitas saadik A. Yrjö-Koskinen Litvinovile Soome valitsuse seisukoha: “Soome valitsus ei saa arutada küsimust, mis ühel või teisel moel puudutab riigi territooriumi osa loovutamist

³⁵ Samas, lk. 190.

³⁶ Samas, lk. 199.

³⁷ Samas, lk. 204.

võõrale riigile. Seda keelduvat seisukohta ei saa käsitada nii, nagu ei sooviks välisminister jätkata arvamuste vahetust Nõukogude Liidu poolt esitatud julgeolekugarantiide küsimuses.”³⁸

Hoolimata valitsuse selgesõnalisest keeldumisest jätkas B. Štein oma jõupingutusi ja 24. märtsil võis ta M. Litvinovile kirjutada: “Täna ma telegrafeerisin Teile läbirääkimiste esimesest praktilisest etapist – Erkko ettepanekust anda meile Lavansaari ja Seiskari saared. Tuli kulutada palju energiat, et nihutada raskestimõtlevaid soomlasi nende eitavalt positsioonilt. Kuid ees seisab veel palju jõupingutusi, et viia see asi lõpuni.”³⁹

Välisminister E. Erkko lubadus kahe saare loovutamiseks oli Soome valitsuse eelnevat kategooriliselt eitavat positsiooni arvestades üllatav. Mis oli meelemuutuse põhjused?

B. Štein iseloomustas soomlaste kaalutlusi järgnevalt: “Raske on endale ette kujutada soomlastest aeglasemat mõtlemis- ja tegutsemistempot. Üldine pilt näib mulle selline:

1) Soomlased veendusid, et me neid “rahule ei jäta” ning et meie ettepanekud tulenevad tõsistest põhjustest.

2) Nad on huvitatud meie positiivsest vastusest Ahvenamaa küsimuses [...]

3) Nad on väga huvitatud kaubandus [lepingust], eriti seoses passiivse kaubandusbilansiga Saksamaa suhtes (import on ekspordist kaks korda suurem), kusjuures passiivsus suureneb seoses Tšehhoslovakkia allaneelamisega Saksamaa poolt veelgi.

4) Nad veendusid, et keeldumise puhul ei õnnestu kaubanduslepingut meiega sõlmida.”⁴⁰

Mainitud kaalutlustel võis ju teatud mõju olla, kuid tegelikult mõjutas Soome välisministrit hoopis kaalukam tegur, nimelt kõrgemate sõjaväelaste suhtumine asjasse.

Erkko ja Šteini jutuajamisel 11. märtsil puudutati Soome sõjaväelaste võimalikku suhtumist Nõukogude ettepanekutesse, kusjuures välisminister tähendas, et nad tõenäoliselt on vastu. Seepeale esines B. Štein üsna omapärase avaldusega: “Ma ütlesin seepeale, et selline arvamus ei ole loo-

giline: kui sõjaväelased vaidlevad saarte loovutamise vastu, siis tähendab see, et saartel on Soome jaoks sõjaline tähtsus. Samal ajal Soome valitsus kinnitab, et saared on kindlustamata. Üks kahest: kas Soome valitsus annab ebaõiget informatsiooni, või kui see informatsioon on õige, siis saartel järelikult ei ole sõjalist tähtsust ning seetõttu ei või sõjaväelased vaielda nende loovutamise vastu.”⁴¹

Erkko lubas pärast kõrgemate sõjaväelastega konsulteerimist taas Šteiniga saarte küsimust arutada. Kui Štein hiljem küsis sõjaväelaste arvamust, siis ta vastust ei saanud. Põhjus on aimatav: paar sõjaväeliste küsimustes autoriteetset isikut kinnitasid, et saarte rentimise osas on võimalik arvestada NSV Liidu huve.

Soome Rahvusarhiivis president Kyösti Kallio dokumendikollektsioonis leidub 1939. aasta 19. märtsiga dateeritud *pro memoria*, milles analüüsitakse kõnesolevate saarte sõjalist tähtsust ühelt poolt Soomele ja teiselt poolt Nõukogude Liidule.⁴²

Dokumendil puudub allkiri, kuid kindlasti on tegemist Soome kõrgema sõjaväeametkonna, ilmselt kindralstaabi arvamusega. Ürikus rõhutatakse: “Täiesti neutraliseerituna ei ole neil saartel mingisugust otsest tähtsust meie riigikaitsele. See asjaolu ei tulene üksnes sellest, et saared on neutraliseeritud, vaid ka sellest, et need, välja arvatud Somera ja Narvia, asetsevad Soome rannikust kaugel, liitudes pigem Vene ja Eesti rannikuga.”

Samas kinnitatakse paaril korral saarte vaieldamatut tähtsust Nõukogude Liidu kaitsevajaduste seisukohalt, viidatakse asjaolule, et idanaaber võib need sõja puhul haarata, ja tehakse järeldusi: “Mida kogu sellest komplitseeritud olukorrast [originaaliliselt *kiusallisesta tilanteesta* – H.A.] saab järeldada: pole muud võimalust, kui loovutada saared Seiskari, Penisaari ja Lavansaari juba

³⁸ V. Tanner. Olin ulkoministerinä..., lk. 26.

³⁹ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 224.

⁴⁰ Samas, lk. 224–225.

⁴¹ God krizisa, I, lk. 269.

⁴² Kansallisarkisto, Kyösti Kallion arkisto, kansio 37.

rahu ajal Venele ja seda vastava kompensatsiooni eest. Kuid kahjuks ei ole Venemaal sellist suhteliselt piiratud ala, mis oluliselt parandaks riigi kaitsevõimalusi. Teatud alad Kannasel või Karjalas võivad olla kohalikus mõttes kasulikud, kuid neil ei ole suuremat sõjalist tähtsust.

Saarte eest saadava kompensatsiooni puhul tuleb arvestada peale sõjaliste ka muid tegureid, arvestades, et nimetatud saarte sõjaline tähtsus on Venele erakordselt suur.”

Dokument sisaldab veel ühe olulise seisukoha, nimelt arvamuse, et saarte loovutamise saaks Soome tõenäoliselt vältida uusi territoriaalseid nõudmisi, mida Nõukogude Liit sõja puhkemise korral võiks esitada. Kuid samas püstitatakse ka küsimus: kas Soomel on üldse põhjust kaasa aidata Nõukogude Liidu rannakaitse tugevdamisele? Kui saartele rajatakse suurekaliibrilised patareid, võivad need tulistada Koivisto saari, mis on Soome poolt juba kindlustatud, ning pealegi jätkatakse kindlustustöid edaspidigi.

Mainitud kaalutlustest tehakse lõppjäreldus: “Sõjalisest seisukohast seda küsimust kaaludes saab jõuda vaid sellise tulemuseni, et ei ole võimalik ette kindlaks määrata kummagi otsuse paremust, sest kõik sõltub sellest üldisest olukorrast, mis valitseb siis, kui alustatakse faktilisi läbirääkimisi saarte sõjalise kasutuse üle.”

Niisiis kindralstaap pidas küll põhimõtteliselt võimalikuks Moskva ettepanek vastu võtta, kuid jättis lõppotsuse langetamata. Seevastu marssal K.G.E. Mannerheim, kaitsenõukogu esimees, asus selles küsimuses resoluutselt pooldavale seisukohale.

Mannerheim oli mõistagi Soome patrioot, kuid mitte rahvuslane. Ta vihkas kommunismi, kuid mitte venelasi või Venemaad ja tema tõekspidamised idanaabri suhtes olid mõneti teistsugused kui paljudel soomlastel. Ta rõhutas, et saatus on määranud Soome ja Venemaa naabriteks ning omavahelistes suhetes tuleb leida *modus vivendi*,

hoolitseda heanaaberlike suhete eest ning võimalusel jätta kõrvale kõik, mis kahe riigi suhteid võiks tumestada.

Oma mälestusteraamatus kirjutas Mannerheim: “Minu arvamus oli, et me oleksime tingimusteta pidanud ühel või teisel kombel venelastele vastu tulema, sest nii oleks saanud parandada suhteid võimsa naabriga. Vestlesin Šteini ettepanekust välisminister Erkkoga, kuid teda ei õnnestunud veenda. Käisin isiklikult ka vabariigi presidendi ja peaminister Cajanderi juures oma seisukohti esitamas. Ma märkisin, et saartest ei ole meie maale mingisugust kasu ja kuna need on neutraliseeritud, ei olnud meil võimalik neid kaitsta. Minu arusaamise järele ei kannataks ka Soome väarikus, kui me vahetamisega nõustuksime. Seevastu venelastele on neil saartel, mis sulgevad pääsu Kroonlinna mereväebaasi, tõeline tähtsus ja seetõttu tuli meil taotleda kasu neist vähestest võimalustest, mida me omasime.”⁴³

Mannerheim rõhutas, et tema seisukohti ei mõistetud. Valitsuse esindajad märkisid, et kui valitsus teeb sellise ettepaneku, siis ta kukutatakse otsekohe ja et ükski poliitik ei ole valmis üldist arvamust trotsima. “Sellele ma vastasin,” kirjutas Mannerheim, “et kui tõepoolest ei ole kedagi teist, kes oleks valmis rahva soosingust riigile nii elutähtsas küsimuses loobuma, siis oleksin ma ise valitsuse käsutuses, olles kindel, et minu õiglast eesmärki mõistetakse. Ma läksin veel kaugemale. Juhtisin tähelepanu, et Soomel oleks vaja nihutada Leningradi lähedal asuv piirijoon väarika kompensatsiooni eest mõni penikoorem lääne poole.”⁴⁴

Mõistagi olid Mannerheimi seisukohad sügavas vastuolus Soome valitsusringkondades ja sõjaväe juhtkonnas domineerivate tõekspidamistega. Ajaloost tuntud “ryssäviha”, antikommunistlikud veendumused ja umbusaldus Moskva poliitika vastu ei võimaldanud tõepoolest selles küsimuses kompromissi otsida, kui mõni poliitik seda ka oleks tahtnud. Läbirääkimiste käigus selgus, et ka Rootsi valitsus vaidles otsustavalt Moskva ettepanekute vastu.

⁴³ G. Mannerheim. Muistelmat, II, lk. 96–97.

⁴⁴ Samas, lk. 97–98.

Nõukogude valitsuse pretensioonid Soome saartele äratasid Rootsi valitsuses tõsist rahutust. 15. märtsil fikseeris Nõukogude Stockholmi saadik Aleksandra Kollontai jutujamamise välisminister Richard Sandleriga: “Usaldusväärsetest allikatest, s.o. otse soomlastelt, sai Sandler teada, et NSV poolt on tehtud Soomele ettepanek teostada “territoriaalsed muudatused”.” Sandleri sõnade kohaselt asus Soo[me] val[itsus] eitavale seisukohale. “Sellise küsimuse püstitamine kutsuks Rootsi avalikkuses esile vastuolõgi ja kahjustaks meie sõbralikke suhteid NSV Liiduga, isegi kui Root[si] avalikkusele saaks teatavaks sondaazi faktki sellises tundlikus küsimuses, sealjuures veel momendil, kus rahvusvaheline poliitika keerleb territoriaalsete probleemide telje ümber.”⁴⁵

Edasi rõhutas Sandler: “Soomlaste poolt territooriumi loovutamine oleks Põhjala riikidele ohtlikuks pretsedendiks ja avaks uue tee Saksamaa survele ning agressiooni-poliitikale skandinaavlaste, kõigepealt soomlaste ja rootslaste vastu.” Lõpuks palus R. Sandler, et Nõukogude valitsus arvestaks läbirääkimistel Soomega Rootsi valitsuse seisukohta.

Moskva präänikupoliitika

On hästi teada, et Kremli võimumehed kasutasid oma välispoliitiliste eesmärkide saavutamiseks vägagi oskuslikult erinevaid meetodeid ja võtteid, alustades ilusatest, tõsi küll, sageli demagoogilistest lubadustest ja otsesest äraostmisest ning lõpetades ähvarduste ja jõhkra survega. Nii püüti ka Soome suhtes rakendada präänikupoliitikat ja pakuti välja lahendusi paarile küsimusele, mis parajasti Soome valitsusringkondadele huvi pakkusid.

Selliseid küsimusi oli tookord kaks: Nõukogude–Soome majandussuhete arendamine ja kaubanduslepingu sõlmimine ning Ahvenamaa saarestiku kindlustamisega seotud probleemistik.

Riikidevahelised majandussuhted sõltusid sageli poliitiliste suhete seisust, kuid Moskva kasutas majanduslike ja poliitiliste

suhete seostamist oma välispoliitiliste eesmärkide saavutamiseks eriti küüniliselt. Soome–Nõukogude suhete pingestumisel 1930. aastate keskpaiku kuivasid majandussuhted kokku ning jõuti olukorrani, kus Nõukogude Liitu läks vaid 0,52 protsenti ekspordist ning idanaabrilt osteti 0,88 protsenti Soome imporditavatest kaupadest. Peale selle vähenes 1938. aastal Soome ekspordi üldmaht eelneva aastaga võrreldes ligi 10 protsenti ning pealegi oli väliskaubanduse bilanss üle pika aja negatiivne.⁴⁶

Soome kaubandus- ja tööstusringkonnad polnud kujunenud olukorraga rahul ja avaldasid valitsusele survet, et viimane alustaks Moskva läbirääkimisi kaubanduslepingu sõlmimiseks. Soome valitsus sondeeris pinda, kuidas Moskvas suhtutakse majandusdelegatsiooni sõidu võimalusse Nõukogude Liitu. Moskva seisukoht selles küsimuses oli kindlalt eitav. 1. aprillil 1938 tegi Soome Moskva saatkonna kaubandusatašee Välisasjade Rahvakomissariaadile ettepaneku Soome kaubandusdelegatsiooni saatmiseks Moskvasse.⁴⁷ 19. aprillil kordas välisminister R. Holsti seda ettepanekut saadik V. Derevjanskile.⁴⁸

Nõukogude valitsus kasutas soodsat situatsiooni. B. Jartsev-Rõbkin rõhutas oma läbirääkimistel Soome riigitegelastega korduvalt, et juhul, kui Soome võtab Nõukogude Liidu ettepanekud vastu, on viimane valmis Soomele väga soodsa kaubanduslepingu sõlmimiseks.

Nagu eespool märgitud, andis A. Mikojan 4. detsembril 1938 põhimõttelise nõusoleku kaubandusläbirääkimiste alustamiseks ja 4. märtsil 1939 saabus Soome delegatsioon läbirääkimisteks Moskvasse. Kohe selgus, et Moskva poliitika oli selles küsimuses küüniliselt provokatiivne. Sisuliste läbirääkimiste asemel deklareeriti, et majandusküsimuste lahendamine sõltub täiesti poliitiliste küsimuste lahendamisest.

⁴⁵ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 189.

⁴⁶ J. Suomi. Talvisodan tausta, I, lk. 352.

⁴⁷ DVP SSSR, kd. XXI, lk. 710.

⁴⁸ Samas, lk. 206–207.

Soome saadik A. Yrjö-Koskinen juhtis 8. märtsil 1939 M. Litvinovi tähelepanu asjaolule, et kui NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissar A. Mikojan andis oma nõusoleku Soome kaubandusdelegatsiooni sõiduks Moskvasse, polnud poliitilistest küsimustest üldse juttu ja majandusküsimusi poliitilistega ei seostatud. Seevastu M. Litvinov rõhutas: “Majandusküsimusi ei saa täielikult eraldada poliitilistest, nende vahel eksisteerib teatav vastastikune seos.” Ta viitas Moskvas toimuvatele läbirääkimistele majandusküsimuste üle ja andis mõista, et soomlaste ettepanekud ei tarvitse Nõukogude Liidule huvi pakkuda, kuid valitsus on siiski valmis neile maksimaalsel määral vastu tulema. Eelduseks oli muidugi soomlaste vastutulek Moskva taotlustele.⁴⁹

Täpselt samasugust kõnepruuki kasutas B. Štein Helsingis. 11. märtsil ta väitis välisminister E. Erkkole, et kaubanduslepingu sõlmimise üle peetavate läbirääkimiste käigus esitatud soomlaste taotlused ei huvita eriti Nõukogude poolt, kuid valitsus on valmis need soovid rahuldama juhul, kui kahe riigi vahel on loodud vastastikuse usalduse atmosfäär. Sellise atmosfääri loomisele aitaks kaasa Moskva ettepaneku vastuvõtmine.

Soomlased mõistagi rõhutasid, et majandusküsimuste seostamine poliitiliste järeleandmistega on sobimatu. Erkko kinnitas, et Soomes on teatud ringkonnad kaubanduslepingu sõlmimise vastu just seetõttu, et Nõukogude Liit seostab kaubanduse alati poliitikaga. B. Štein jäi oma seisukohale kindlaks, väites, et arutatavatel küsimustel pole küll formaalset seost, kuid sisuliselt ei saa majandust poliitikast lahutada. Štein lisas isegi, et juhul, kui Soome valitsus ilmub head tahet, on Nõukogude pool valmis mitte ainult rahuldama Soome kaubandusdelegatsiooni soovid, vaid pakkuma soomlastele teisigi neid huvitavaid projekte.⁵⁰

⁴⁹ God krizisa, lk. 252.

⁵⁰ Samas, lk. 267–268.

⁵¹ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 200.

⁵² Samas, lk. 225.

⁵³ Samas, lk. 235–236.

⁵⁴ Samas, lk. 200.

Soomlased protestisid pidevalt selle vastu, et Nõukogude valitsus seostas majandusküsimuste lahendamise poliitiliste küsimustega. Moskva esindajad jäid oma seisukohale kindlaks. 17. märtsil kirjutas B. Štein oma jutuajamise kohta V. Tanneriga: “Ma juhtisin T[anneri] tähelepanu asjaolule, et püüe lahutada majanduslikke ja poliitilisi küsimusi on ebareaalne. Selline seos on fakt ja NSV Liidu suhtes eriti. [...] Kui Soo[me] va[itsus] soovib saada soodsat kaubanduslepingut, siis ta peab aitama kaasa vastastikuse usalduse atmosfääri loomisele ning selline atmosfäär on loodav meie ettepaneku vastuvõtmisega. Esitades meile palve Ahvenamaa saarte osas, Soo[me] val[it-sus] palub samuti meilt usaldust. Seda tuleb arvestada.”⁵¹

Kuni põhiküsimuses – saarte rentimine – puudus selgus, ei nihkunud majandusläbirääkimised paigast. B. Štein soovitas 24. märtsil M. Litvinovile saadetud kirjas selles küsimuses painduvat joot: “Nüüd taktikast. Mulle näib ebaõigena soomlastele kaubanduslepingust mitte midagi öelda ja sundida neid tegevuseta Moskvas istuma. Tuleb midagi anda (supilusikatäis korruga), kuid mitte lõplikult. See võib äratada nende isu. Muidu võib kaubandus-tööstus-[ringkondade] (kes pole kursis poliit[iliste] läbirääkimistega) surve muutuda Soo[me] val[itsusele] äärmiselt ebameeldivaks.”⁵²

Et Soome valitsus saarte rentimise osas järele ei andnud, keeldus Nõukogude valitsus kaubandusküsimuste konkreetsemast arutelust. Seepeale sõitis Soome delegatsiooni esimees Moskvas Helsingisse. Kui B. Štein selle sammu kohta Soome välisministri aru päris, tähendas viimane, et esimees talitas omapäi ja sai selle eest juba distsiplinaarkaristuse.⁵³ Kas see täpselt nii oli, on kaheldav, sest juba 17. märtsil ütles V. Tanner B. Šteinile, et ta mõtiskleb delegatsiooni tagasikutsumise üle, sest sellele ei anta selget vastust Moskva seisukohtadest.⁵⁴

Muide, B. Šteini ja M. Litvinovi kirjavahetuses leidub viide asjaolule, et Moskvas kaaluti oma nõudmiste läbisurumiseks isegi Soome poliitikute äraostmist. 24. märtsil

kirjutas B. Štein: “Küsimus “õlitamisest” osutus praktiliselt teostatavaks, sest otsus sõltub vähemalt 10 inimesest, kusjuures nende seas on ka marssal Mannerheim.”⁵⁵

Teiseks trumbiks, millega Moskva püüdis mõjutada Soome valitsust järeleandmissi tegema, oli Ahvenamaa kindlustamise küsimus.

Botnia lahe lõunaosas asuv Ahvenamaa koosneb rohkem kui 6500 saarest ja skäärist, kus elab ülekaalukalt rootsi keelt kõnelev elanikkond. Aastail 1808–1809 toimunud Rootsi–Vene sõja lõpetanud Hamina rahu tingimuste kohaselt läks Ahvenamaa Vene riigi koosseisu. 30. märtsil 1856, pärast Venemaa lüüasaamist Krimmi sõjas sõlmiti Pariisis rahuleping, milles spetsiaalse traktaadiga keelustati saarte kindlustamine.

Pärast Soome iseseisvumist tugevnes saartel separatistlik liikumine ning Rootsi valitsus taotles Ahvenamaa liitmist Rootsi-ga. Üsnagi äge diplomaatiline konflikt anti lõpuks lahendada Rahvasteliidule. 24. juunil 1921 otsustas Rahvasteliidu Nõukogu, et suveräniteet Ahvenamaa suhtes kuulub Soomele, kuid viimane peab kindlustama sealsele elanikkonnale laialdase autonoomia. Lisaks otsustati, et 1856. aastal sõlmitud Pariisi traktaat tuleb asendada laiemal lepinguga.

20. oktoobril 1921 sõlmitigi Genfis Rootsi, Soome, Eesti, Läti, Poola, Saksamaa, Taani, Suurbritannia, Prantsusmaa ja Itaalia osavõtul spetsiaalne konventsioon Ahvenamaa demilitariseerimise ja neutraliteedi kohta.

Et Nõukogude valitsus jäeti konventsiooni sõlmimisest kõrvale, siis viimane deklareeris korduvalt, et ta ei tunnusta ilma tema osaluseta sõlmitud lepinguid. Noodis 13. novembrist 1921 kõikidele konventsiooni sõlminud riikidele deklareeriti, et Venemaa jaoks mainitud konventsioon ei eksisteeri.

Seoses rahvusvahelise olukorra pingestumisega pööras kõigepealt Soome kaitse-õukogu juhataja marssal Mannerheim avalikuse ja valitsuse tähelepanu Ahvenamaa kindlustamise vajadusele. Ideest haarati kinni ning Soome valitsuse arvates tuli see üritus ellu viia koostöös Rootsi-ga. 1937. aasta mais

tegi välisminister R. Holsti Rootsile sellekohase ettepaneku. Soome sõjaväe juhtkonnas kaalutleti, et kui puhkev sõda peaks kaasa kiskuma ka Nõukogude Liidu, haaravad Nõukogude relvajõud Saksamaale vastukaalu loomiseks [Soome] oma valdusesse.⁵⁶

Rootsi seisukoht oli esialgu ebalev ja ebaselge, kuid tasapisi mõisteti Stockholmis üha enam selle küsimuse tähtsust ning järgneva läbirääkimisteseeria käigus saavutati kokkulepe, et Soomel on õigus teatud joonest lõuna pool asuvate saarte kindlustamiseks. Rootsi omalt poolt pidi sõja puhul osutama Soomele abi Ahvenamaa vastu suunatud interventsiooni tagasilöömisel.⁵⁷

Teadagi oli Rootsi välispoliitika ülimalt ettevaatlik ning R. Sandler leidis, et ilma Nõukogude Liidu heakskiiduta ei tohi midagi ette võtta, Moskva seisukoht oli aga eitav.

Pärast *Anschluss*’i Rootsi seisukoht tasapisi muutus ja korduvate nõupidamiste tulemusel kirjutasid Holsti ja Sandler 1938. aasta juulis alla Ahvenamaa kindlustamist käsitlevale dokumendile. Tõsi küll, Soome ja Rootsi jäid mõneski küsimuses erinevatele seisukohtadele ning vaadete ühtlustamiseks peeti arvukaid läbirääkimisi. Lõpuks 7. jaanuaril 1939 Stockholmis sõlmitud kokkuleppes nähti ette, et 1921. aasta leping jääb jõusse, kuid Soome saab õiguse rajada lõunapoolsetel saartel kindlustusi. Rootsil oli õigus sõjaohu korral ja Soome palvel anda omalt poolt abi Ahvenamaa neutraliteedi tagamiseks ning mõlemad riigid pidid ühiselt tõrjuma sõdivate riikide interventsioonikatsed Ahvenamaal. Kõnesolev kokkulepe kavatseti alla kirjutada siis, kui selleks on saadud mitte üksnes mõlema riigi parlamendi, vaid ka Rahvasteliidu ja 1921. aasta Ahvenamaa konventsiooni sõlminud riikide nõusolek. Järgnevalt küsiti 1921. aasta lepingu signataarriikide seisukohta ja kõik need (Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Taani, Poola, Läti ja Eesti) olid mainitud kavaga nõus.

⁵⁵ Samas, lk. 226.

⁵⁶ J. Suomi. Talvisodan tausta, I, lk. 181–182.

⁵⁷ Valtioneuvoston historia, I, lk. 571–572.

Samas tõsis küsimus: kuidas suhtub asjasse Nõukogude Liit? Kuigi viimase allkiri 1921. aasta konventsioonil puudus, peeti eriti Rootsis vajalikuks Nõukogude Liidu kui võimsa suurriigi seisukohti arvestada.

Moskvas pühendati Ahvenamaa probleemistikule suurt tähelepanu ja rõhutati Nõukogude Liidu huvi selles küsimuses. Ühes 1939. aasta kevadel koostatud Välisasjade Rahvakomissariaadis koostatud dokumendis rõhutati Ahvenamaa tähtsust Nõukogude Liidule järgnevalt: "Isegi selle küsimuse ajaloolise arengu kõrvale jättes aitab pilgust Balti mere kaardile, et tunnustada Nõukogude Liidu erilist õigust tunda huvi Ahvenamaa statuudi vastu tema mereühenduse maksimaalseks kindlustamiseks ja laevade takistamatuks sisenemiseks Soome lahte ja sealt väljumiseks. Tuleb tunnustada, et NSVL on ainus Euroopa riik, kelle huvi selle küsimuse vastu ei ole väiksem kui Soomel ja Rootsil."⁵⁸

Et Nõukogude Liidu välispoliitika oluline tunnusjoon oli sügav umbusaldus kogu kapitalistliku maailma vastu, siis jälgiti ka Ahvenamaa kindlustamise küsimust suure umbusuga. Moskvas domineeris veendumus, et kogu see üritus kahjustab Nõukogude Liidu huve ja tuleb nii või teisiti kasuks Saksamaale. Nõukogude Stockholmi saadik A. Kollontai pidas vestluses R. Sandleriga endastmõistetavaks, et Soome taotleb Ahvenamaa kindlustamist just Saksamaa ülesandel.⁵⁹

Nõukogude juhtkond kasutas Ahvenamaa kindlustamise küsimust trumbina nii Soome kui ka Rootsi välispoliitika mõjutamiseks ja isegi teatud kontrolli taotlemiseks Soome sõjaliste ettevalmistuste suhtes.

18. mail 1938 ütles B. Jartsev-Rõbkin V. Tannerile, et Nõukogude Liit on valmis nõustuma saarte kindlustamisega juhul, kui ta saab nendes töödes osaleda, saata oma vaatlejaid mainitud töid jälgima ja hiljem kindlustuste kasutamist kontrollima. Samas rõhutas, et mainitud vaatlejate tegevus

tuleb hoida täielikus saladuses. Vastuseks V. Tanneri küsimusele ütles Moskva emissar, et Nõukogude Liidu osalemine kindlustustöös seisneks suurtükkide jm. tarnimises, mitte rahalises abis. Kuid venelastest vaatlejate kohalesaatmine olevat hädavajalik selleks, et kindlustused ei satuks sakslaste kätte.

1938. aasta lõpul ja järgneva aasta algul tunti nii Soome kui ka Rootsi valitsusriikondades üha suurenevat muret seoses Ahvenamaa probleemistikuga. Helsingis nimetati seda küsimust isegi Soome välispoliitika Achilleuse kannaks.

21. jaanuaril 1939 pöördusid Soome ja Rootsi spetsiaalse noodiga Nõukogude valitsuse poole, taotledes viimase nõusolekut Ahvenamaa konventsiooni muutmiseks selliselt, et see võimaldaks saarel teostada kindlustustöid Ahvenamaa puutumatus ja neutraalteedi kaitseks. Nõukogude valitsus venitas teadlikult vastuse andmisega, püüdes avaldada niimoodi Soomele–Rootsile survet.

Märtsis–aprillis 1939 püüdsid M. Litvinov ja B. Štein taas kasutada kõnesolevat küsimust Soome valitsuse mõjutamiseks. B. Štein rõhutas Soome riigitegelastega kõneldes, et Moskva arvates võivad Ahvenamaa saared kas vabatahtlikult või ka mittevabatahtlikult langetada Saksamaa kätte. See oleks vastuolus Nõukogude Liidu huvidega ning pealegi ei ole Moskvale ükskõik, kas sellisel juhul saared on kindlustatud või mitte. Küll aga oleks Nõukogude valitsus saarte kindlustamisega nõus juhul, kui Soome–Nõukogude suhetes saavutatakse põhjalik pööre, kuid selle põhiliseks eelduseks oleks Soome lahe saarte rentimine Nõukogude Liidule.

Soomlased omalt poolt kinnitasid, et saared ei satu kunagi Saksamaa kätte ning just nende kindlustamine koostöös Rootsiga aitaks seda ohtu vältida.

Muide, Briti saadik Helsingis Thomas Snow püüdis selgitada 6. aprillil 1939 Nõukogude saadikule V. Derevjanskile, et Moskva kartused Ahvenamaa saarte kindlustamise suhtes on alusetud. Nõukogude valitsus teeb sellega vea, takistab heade suhete arengut Soome ja Rootsiga ning soodustab Saksamaa poliitilise mõju kasvu.⁶⁰

⁵⁸ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 298.

⁵⁹ DVP SSSR, kd. XXI, lk. 433.

⁶⁰ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 258.

Läbirääkimiste lõpetamine

Kuigi E. Erkko oli B. Steinile andnud nõusoleku kahe saare rentimise üle läbirääkimisi pidada, selgus peagi, et tegemist oli tema isikliku seisukohaga, mis valitsuse poolehoidu ei leidnud. Pealegi ilmus 28. märtsil ajalehes Ajan Suunta teade Nõukogude Liidu territoriaalsetest nõudmistest Soomele. Kui B. Štein juhtis sellisele indiskreetsusele tähelepanu, kinnitas E. Erkko, et juba õhtustes või järgneva päeva hommikulehtedes ilmub Soome välisministeeriumi õiendus. Välisminister lisas, et ta on andnud ajakirjandusele korraldusi Soome–Nõukogude suhetega seotud küsimuste käsitlemiseks ning et teistes lehtedes Ajan Suunta teadetele tähelepanu ei pöörata.⁶¹

3. aprillil läks B. Štein suurte lootustega E. Erkko kabinetti. Tal olid kaasas saarte eest Soomele pakutavate maa-alade kirjeldused ning asjakohased kaardid. Štein juhtis tähelepanu asjaolule, et kui saarte pindala on kokku veidi üle 40 km², on pakutavad alad märksa suuremad, pealegi kasvab seal suu- repärane mets ja lisaks asuvad nad parvatavate veekogude ääres.

Seejärel ütles Soome välisminister B. Šteinile midagi ootamatut: “Praegusel momendil ma ei või Teiega arutada territooriumide küsimust. Ma alustasin Teiega neid läbirääkimisi eraviisil. Praegu ma näen, et ma võib-olla tegin vea, et ma pärast Soo[me] val[itsuse] ametlikku eitavat otsust Teiega neid läbirääkimisi alustasin. Nii Soome sisepoliitiline kui ka välispoliitiline olukord on selline, et valitsus ei tohi selliste ettepanekutega riskeerida. Ta kukutatakse otsekohe parempoolsete parteide poolt, kes vaid ootavad juhust, et kukutada praegune kabinetti. Need läbirääkimised tuleb edasi lükata sobivama momendini, seda enam, et küsimus on väga raske ja nõuab palju aega. Soome avalikku arvamust ei saa seada toimunud fakti ette, seda peab hoolikalt ette valmistama.”⁶²

B. Štein avaldas mõistagi oma hämmingut ja rahulolematust läbirääkimistes toimunud pöörde üle. E. Erkko avaldas omalt poolt kahetsust ja kinnitas, et kõnelusi alus-

tades ta hellitas teatud lootusi nende positiivsete tulemuste suhtes. Viimastel päevadel on ta konsulteerinud mitme vastutava tegelasega ja jõudnud veendumusele, et antud olukorras ei ole eduks mingeid šansse.⁶³

Küll oli E. Erkko valmis vastu tulema ühele Nõukogude valitsuse taotlusele ja ametlikult deklareerima, et Soome peab kinni neutraliteedipoliitikast ega asu Nõukogude-vastaste avantüüride teele. E. Erkko esitas 28. märtsil B. Šteinile noodiprojekti, milles rõhutati Soome otsustavust kaitsta igal tingimusel riigi neutraliteeti.⁶⁴

B. Štein fikseeris edasise mõttevahetuse järgnevalt: “Lugened läbi noodiprojekti, ma ütlesin, et ma ei pea praegu üldse võimalikuks projekti üle diskuteerida, sest noot võib meie arvates olla üksnes täienduseks saarte kohta sõlmitavale lepingule. Seetõttu on parem see diskussioon edasi lükata, kuni põhiküsimuses on saavutatud selgus. E[erkko] ütles, et ta näitab noodiprojekti üksnes mulle ega saada seda veel [Yrjö] Koskinenile.”⁶⁵

Kui Erkko küsis Šteini arvamust noodis sisu kohta, vastas viimane: “Ma ütlesin uuesti, et ei soovi seda projekti arutada, mis minu arvates on täiesti ebarahuldav. Ma ütlesin, et projekt kujutab endast ükskõik millise Soome lehe juhtkirja, mis kajastab nõndanimetatud neutraliteeti. Noodiküsimuse juurde me tuleme hiljem.”⁶⁶

Niisiis püüdis B. Štein viimase võimaluseni taotleda maksimaalset ega rahuldunud vaid Soome valitsuse deklaratsiooniga. Seevastu M. Litvinov jõudis teistsugusele järeldusele. Pärast seda, kui ta B. Šteini informatsiooni Helsingis kogetu kohta oli ära kuulnud, kirjutas ta 19. aprillil J. Stalinile, V. Molotovile ja K. Vorosilovile: “[...] mulle on saanud täiesti selgeks, et praegusel momendil, nimelt Soome Eduskunna valimisteni, ei võta Soome valitsus vastu meie ette-

⁶¹ Samas, lk. 235.

⁶² Samas, lk. 249.

⁶³ Samas, lk. 250.

⁶⁴ V. Tanner. Olin ulkoministerinä..., lk. 27.

⁶⁵ DVP SSSR, kd. 22, I, lk. 235.

⁶⁶ Samas.

panekut Kõrgessaare ja ülejäänud kolme saare kohta ning tõenäoliselt ei jätka kõnelusi sellel teemal. Kuid siiski võib oletada, et pärast valimisi (juuli algul) on edasised läbirääkimised võimalikud ning teatava edušansiga.”⁶⁷ Samas ta märkis, et Soome–Rootsi noodile 21. jaanuarist 1939 on vastus andmata. Kuid Ahvenamaa küsimus pidi peagi tulema arutusele Rahvasteliidu Nõukogus, kus Nõukogude Liit võiks jääda ainsana Soome–Rootsi ettepanekute suhtes eitavale seisukohale. Seda asjaolu arvestades tegi M. Litvinov ettepaneku kasutada võimalust veel kiiresti midagi välja kaubelda. Ta soovitas esitada Soome valitsusele asjakohase noodid ja esitas heakskiitmiseks selle projekti.⁶⁸

Noodiprojektis rõhutati Nõukogude valitsuse suurt huvi Ahvenamaaga seotud küsimuste vastu ja kinnitati, et põhimõtteliselt ta ei vaidleks mingisuguste meetmete vastu, mis takistaksid saarte muutmist sõjalise ohu allikaks. Samas rõhutati, et Nõukogude valitsus on mures võimaluse üle, et kindlustatud Ahvenamaad kasutatakse kolmanda riigi poolt Nõukogude Liidu vastu. Järgnes konkreetne ettepanek: “Nõukogude valitsus oleks ülalesitatust lähtudes valmis, kuigi ta ei nõustu kõigi Soome (Rootsi) noodis esitatud seisukohtadega, suhtuma heatahtlikult Soome–Rootsi ettepanekutesse, kui ta saaks formaalsed garantiid, et mitte mingisugustel asjaoludel ei rahu ega sõja ajal, vabatahtlike järeleandmiste ega ähvarduste survele Ahvenamaa saari ei loovutata ega anta ka ajutiseks kasutamiseks ükskõik missugusele kolmandale riigile, kusjuures Nõukogude valitsus jätkaks endale sellise garantii rikkumise korral tegevusvabaduse.”⁶⁹

Nähtavasti M. Litvinov mõistis, erinevalt teistest Kremlis juhtkonda kuuluvatest isikutest, et Soome neutraliteedipoliitikal on ratsionaalne iva ka Nõukogude Liidu jaoks. Ta soovitas vastu võtta Soome ettepanekud

Ahvenamaa kindlustamise kohta vaid Soome poolt antava garantii alusel, ilma saarte rentimist taotlemata. Täiesti ilmselt oli tegemist M. Litvinovi isikliku seisukohaga, mis ei leidnud J. Stalini (ja veel kellegi?) toetust. Peagi M. Litvinov vabastati ametist. Noot jäi esitamata ja Moskva säilitas Ahvenamaa küsimuses paindumatu positsiooni. See asjaolu ilmnes ka kõnesoleva küsimuse arutamisel Rahvasteliidu Nõukogus.

1939. aasta mais tegid Soome ja Rootsi Rahvasteliidu Nõukogule ettepaneku muuta 1921. aasta konventsiooni. 27. mail asusid kõik nõukogu liikmed peale NSV Liidu seisukohale, et Soomel ja Rootsil on õigus saari kindlustada. Seevastu Nõukogude Liidu esindaja suursaadik Ivan Maiski hääletas vastu.

Seoses Ahvenamaa ja Soome lahes asuvate saarte ümber tekkinud poleemikaga mõeldi mitmel pool ka Lääne-Eesti saarestikule.

Nii küsis Nõukogude Helsingi saadik V. Derevjanski Briti sõjaväeatašeelt Helsingis: milline tähtsus võiks olla Ahvenamaa ja Eesti saarte üheaegsel hõivamisel?

Atašee C.S. Vale vastas: “Praegusel momendil ei ole Eesti saartel sõjalisest seisukohast mingisugust tähtsust. Ta viibis neil saartel alles kaks nädalat tagasi ja kinnitab, et nende kindlustamiseks ei tehta midagi.

Peale selle tuleb arvestada, et avamere poolt asuvad saared madala veega alal, mistõttu merelaevastiku otsene juurdepääs on võimatu, ja seetõttu, et juhul, kui Eesti ei ole saarte haaraja poolel, ei saa neil saartel olla mingisugust tõsist rolli sõjaliste operatsioonide käigus. Kui aga Eesti on partner, siis neid Eesti saari võib kasutada sõjaliste lennubaasidena.”⁷⁰

*

⁶⁷ Samas, lk. 297.

⁶⁸ Samas, lk. 297–298.

⁶⁹ Samas, lk. 298–299.

⁷⁰ Samas, lk. 259.

Küllap võib eeltoodust teha mõned üldistavad järeldused.

1. Kõigepealt paistab silma Moskva poliitika sihikindlus ja järjepidevus. B. Jartsev-Rõbkini läbirääkimised 1938. aastal, M. Litvinovi ettepanek ja B. Šteini läbirääkimised 1939. aasta kevadel, Litvinovi noot Eestile ja Lätile 28. märtsist 1939, Nõukogude Liidu positsioon Balti riikide garanteerimise küsimuses 1939. aastal ja Moskvast toimunud Briti-Prantsuse-Nõukogude sõjalistel läbirääkimistel ning Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimisel, samuti baasidelepingu sõlmimine Balti riikidega ning Talvesõja puhkemine olid kõik ühe ahela üksteisega seotud lülid.

2. Moskva teostas Teise maailmasõja eel Soome ja Balti riikide (eriti Eesti ja Läti) suhtes põhimõtteliselt ühesugust poliitikat. Tõsi küll, see asjaolu ei paistnud kuni 1939. aasta kevadeni eriti silma, sest Nõukogude valitsus pühendas peatähelepanu Soomele. Kõnesolevat poliitikat võib iseloomustada sõnaga "protektoraaditaotlus", s.o. püüdena kontrollida mainitud riikide välispoliitikat ja sõjalisi ettevalmistusi, tõmmata nad Moskva orbiidile, hankida sõjalisi baase ning muuta nad Nõukogude Liidu liitlasteks. Nende püüdluste kattevarjuks kasutati propagandistlikke loosungeid väikeriikide kaitsmisest Saksamaa poolt ähvardava ohu vastu ja muid sellesarnaseid väiteid.

3. Stalini-Molotovi ettepanek Balti riikidele ja Soomele 1939. aasta sügisel polnud improviseeritud ega ootamatu sündmus, vaid see tulenes loogiliselt kogu Nõukogude valitsuse eelnevast poliitikast mainitud riikide suhtes.

Kümneid ja sadu kordi on väidetud, et Nõukogude valitsuse ettepanek baasidelepingu sõlmimiseks tabas mainitud riike ootamatult. Eesti suhtes on see väide ainult osaliselt õige, sest asjatundjate väga kitsale ringile oli sõja puhkedes enam-vähem selge, mis tulemas oli. Kuid rahvas ei olnud sündmuste võimalikust arengust informeeritud ja laiadele hulkadele olid tookordsed sündmused tõepoolest ootamatud.

4. Moskva 1938.–39. aasta aktsioonid oleksid pidanud Soomele demonstreerima,

et valitsuse üks välispoliitilisi põhiloo-sun-geid – Soome ei ole Balti riik – ei ole põhjendatud.

Teatavasti asus 1920. aastate algupoolel, kui päevakorras oli Soomest Poolani ulatuva Balti liidu loomise püüe, enamik Soome poliitilisi ringkondi, samuti sõjaväe juhtkond seisukohal, et Soome geograafiline seisund on soodsam kui Balti riikidel. Domineeris arvamus, et tugevneva Venemaa aktsioonid Balti riikide vastu on võimalikud, kuid Soome võib konfliktist kõrvale jääda ning et poliitiline ja sõjaline koostöö Eestiga toob Soomele rohkem kahju kui kasu. Leiti isegi, et kui Eesti ja Läti sadamad on Venemaa käes, polegi Moskvast põhjust Soomet rünnata.

Nõukogude valitsus, teostades piiririikide suhtes *divide et impera* poliitikat, õhutas soomlaste sellesuunalisi illusioone. Kuid 1930. aastatel olukord muutus. Moskvast kalduti Soomet vaatlema Balti riikide hulka kuuluvana ning Punaarmee juhtkonna strateegilistes plaanides vaadeldi neid riike ühise kompleksina.

5. Nõukogude-Soome salajased läbirääkimised 1938.–39. aastal annavad põhjust mõtiskleda tookordsete Eesti ja Soome suhete üle. Kuigi kahe riigi sõjaline koostöö rannakaitse alal on üldtuntud fakt, jätsid Eesti-Soome poliitilised suhted soovida paremat. Mitmel põhjusel olid suhted mõnevõrra jahenenud ning usaldusliku koostöö ning salajase informatsiooni vahetamisel esines häireid. Nii ei ole allakirjutanul teada, et Soome valitsus oleks Eestit informeerinud Moskvaga peetud salajastest läbirääkimistest, mis vaieldamatult pakkusid Eesti valitsusele väga suurt huvi. **T**